

РАЗКАЗЪТ „ЕДНА БЪЛГАРКА“ ОТ ИВАН ВАЗОВ

Художественото творчество на Иван Вазов съдържа голям брой текстове, насочени към историческото ни минало, на които главната цел е не само да възкресят спомените за славни герои и събития, но преди всичко да представят морален коректив на следосвобожденското общество и да подготвят едно по-достойно бъдеще за българския народ. Разказът „Една българка“ е от тях. Героинята баба Илийца, сред ужасите на погрома след Априлското въстание от 1876 година, е поставена пред морален избор, за да се докаже (чрез най-достойното поведение) като добър човек, истинска майка, искрена християнка и родолюбива българка.

Изпитанията, през които ще премине старата жена, са проверка не на силите и издръжливостта на отделния човек, а на духа на нацията, но Вазов не е търсил патетика в художественото изображение. Сюжетното действие се разгръща увлекателно, но без външни ефекти, защото смелост, решителност и себеотрицание ще прояви не някой храбър борец за свобода, а една обикновена селска жена, притеснена от голямо лично нещастие.

Единственият възможен морален избор, според йерархията на ценностите на Вазов, е да се помогне на изпадналия в беда човек, който е обаче преди всичко БУНТОВНИК, участник в борбата за свободата на родината. Своята оценка за направения от героинята избор писателят изразява чрез цитат от народна песен (Да не забравяме, че фолклорът отразява колективното съзнание на народа.), който е представен непосредствено след заглавието на разказа. Този метатекст (от мета – „след“; тук е текстът след заглавието) формулира мнението на автора за героинята още преди да е разказал „случката“, в която тя е главното действащо лице. Това показва, че ставащото е важно, но само доколкото чрез него ще се изгради представа за характера на българката. Очевиден е стремежът на писателя да създаде в обществото едно ново виждане за мястото на жената в историята и в живота, но без да се пренебрегва нейната основна и най-естествена функция - да бъде майка. Патриархално-битовата българка се променя в хода на културно-историческото и икономическото развитие на нацията ни, но именно благодарение на литературни образи като Илийца се изтъкват няколко непроменими и важни нейни характеристики, които в конкретния случай издигат жената в плана на героичното наравно с мъжа. Най-подходящата форма да бъде изразено възхищението, а защо не и преклонението, писателят е намерил именно в този метатекст, който резюмира целия разказ: „Аферим, бабо, машаллах!“ (приблизително „Браво, бабо, браво!“).

Ключовото значение на образа на баба Илийца в литературата ни се определя от качествата на българката, които Михаил Арнаудов открива в него: „Вродената доброта, безкрайна милост и нравствена храброст се съчетават хармонично в тая жена на дълга, баба Илийца, която спасява достойно честта на българските майки.“ Тази оценка е много далеч от някои съвременни мнения, че Вазовата героиня била „кол, който забиваме в мозъците на подрастващите“.

Вазов наистина изгражда образа на героинята като „жена на дълга“. Устремена да изпълни своя дълг на майка, човек, християнка и българка, Илийца ще прояви изключителна жилава устойчивост и без да извърши героичен подвиг в буквалния смисъл, ще премине доблестно през изпитанията. Схематично те могат да бъдат представени така:

- първата проверка е преодоляването на робския страх (времето е страховито, българите са вцепенени от жестокостта на погрома, но старата жена е

тръгнала на път; другите жени на брега, изпокрилите се мъже, калугерът Евтимий не побеждават ужаса и малодушието си);

- второто затруднение са турците, които са завардили брега (те са груби и жестоки господари, но трябва да се намери път към сърцата им, защото и те са човешки същества);

- следва личната мъка като проверка (болестта и вероятната смърт на внучето, което е сираче, а Илийца е поела майчиния дълг да го отгледа, но по-нататък ще стане майка и за непознатия момък);

- изпадналият в беда младеж затруднява героинята с неочакваната си поява (той е непознат и опасен, но е българин и християнин);

- самото християнство донякъде е проверка (вярата е упование, но може да бъде и изпитание, защото поставя високи морални изисквания пред човека като например- „нахрани гладния“, „облечи голия“, „утеши страдащия“, „не кради“.)

Времето, което изобразява писателят, придобива донякъде функциите на самостоятелен образ. За Вазовите разкази е характерно отразяването на определена епоха и конкретно историческо събитие. В „Една българка“ авторът съобщава пряко за времето на действието и за събитието както в началото, така и в края на текста, като си служи с имена на исторически личности и споменава действителни факти и събития (времето на погрома на Априлското въстание, датата 20 май 1876 година, Христо Ботев и четата му, бунтовникът е от същата дружина). Този исторически фон постига обективизация на художествената действителност, достоверност на повествованието и по-реалистично звучене на текста. Времето, в което се развива действието, е несигурно, неспокойно, бунтовно; съхранило спомен за патоса на въстанието, но и изпълнено с усещане за назряващи лоши събития, с героизъм, но и с малодушие, със себеотрицание, но и с егоизъм и страх. В отделните епизоди всичко това е пресъздадено, като се проследява пътят на старата жена през всеобщия страх, през сковалия душите на хората ужас.

Иван Вазов изгражда образа на Илийца преди всичко чрез повествованието, основните сюжетни моменти на което са: Илийца бърза към манастира, подгонена от голямо лично нещастие; споменът за скорошната среща с непознати бунтовник; случката в манастира; преминаването на Искъра с ладията; втората среща с момъка; смъртта на Ботевия четник; послесловието. Писателят умело включва и други похвати в създаването на образа - портретните и пейзажните описания, диалозите, действията, социалната и психологическата характеристика. Илийца израства пред читателя като грижовна майка, човечна, решителна и смела жена, добра християнка и истинска българка.

Във време на опасности и дебнещи заплахи се проявяват нравствената сила и добротата на българската жена. При срещата си с бунтовника Илийца е трогната от безкористната саможертва и мъчителните страдания, които младият непознат, както и други бунтовни български синове, понася не за себе си, а за отечеството. Героинята разбира благородството на подобен човешки избор (саможертвата за свободата на родината) и не би могла да подмине с безразличие човек (тук подсилено от християнин и българин), който има нужда от помощта ѝ. Простата селска жена се оказва достойна за неустрашимата жертвеност на бунтовниците.

Стъпила здраво на земята в наситеното си с грижи битие, старата селянка има набит поглед за насъщните нужди. Виждайки изпречилия се на пътя ѝ момък, тя бързо разбира, че непознатият е „от ония“, че е българин и християнин, изтощен от пътя, измъчен от страхове, но при втората среща мисълта ѝ е насочена към битовото. Констатацията „преди всичко хляб беше потребен на бунтовника“ е продължена в действие - старата жена му дава хляб, облича го с взетата „скришом

„ от манастира дреха, изпълнявайки християнския си дълг, защото дава храна на гладния, дреха на „ голия“ (опасните му четнически дрехи са голота) и утешава изстрадалия. Добрата жена не притеснява непознатия с излишни въпроси, а се стреми да облекчи състоянието му („дай си пушката, да ти олекне“). Според нея естественото поведение в такава ситуация е да помогне на „клетника“. Вазов дори хиперболизира това желание на старата жена да намали страданията му: „Селянката се окахъри, да имаше крила, щеше да го вземе и да хвъркне с него.“

Тази своеобразна градация на героинята от роба до свободния човек, който прави своя морален избор, проявявайки изключителна смелост и дори готовност за саможертва, намира кулминацията си във финала на пета част, когато „разплаканият глас“ на съсипаната от голямо лично нещастие жена извиква след отдалечаващия се бунтовник: „Момче, крий се хубаво днес. Довечера – пак тука, та да те намеря.“ Така писателят показва, че обикновената селска жена, без да е част от осъзнатите борци за народна свобода, вече е една от тези сърцати българи, които преодоляват естествения човешки страх и собствения си вълнения и интереси чрез съпричастността към общото дело.

В манастира (духовен център, българска твърдина, храм на душите, дом господен, т. е. във всяко отношение СВЯТО МЯСТО) Илийца среща бездушие, страх, егоизъм и неразбиране. Образите на челопеченката и калугера Евтимий (официалният представител на християнството – следователно на учението, упованието и морала му) са противопоставени чрез думите и действията. Калугерът – груб, сприхав, страхлив - егоистично се крие в защитеността на манастирското пространство, зад оградата на страха „за себе си „. Жалката му душа трепери, забравила моралния дълг на духовния пастир на вярващите. Той формално присъства в живота на останалите християни, безразличен е към чуждите потребности и страдания, защото егоистичният страх го е сковал и обезверил, а самото изгубване на вярата е непроситим грях. Евтимий безбожно отхвърля надеждите на Илийца за изцелението на внучето ѝ, докато тя през цялото време се уповава на Бог и Света Богородица.

В текста на разказа, без да разгръща по-мощна религиозна полемика между героите, след молбата на старата жена („Почети му ти.“) писателят ги съпоставя в искреността на вярата им чрез две изречения: на лицемерния божи служител- „Какво ще му правя аз, ако е болно?“– и на истинската християнка– „ Ти няма нищо да направиш, но господ може всичко .“ Резултатът на егоистичното и лишено от вяра мислене е естествен: калугерът припряно и небрежно изчита молитвата, нагрубява жената, отказва да я изслуша, пропъжда я, без да утешава изтерзаната ѝ от страхове душа и без да ѝ окаже помощ. Неговият неморален егоизъм изпъква още по-ярко на фона на благородството и милосърдието на избора, който прави Илийца , успявайки да надмогне личните си грижи и мъка, в мига, когато решава да спаси изпадналия в беда непознат човек. Поведението на калугера е още по-жалко, сравнено с безкористната саможертва на момъка, който е „тръгнал за християнската вяра курбан да става“.

При съпоставката на тримата герои в плана на техния избор в критична ситуация Иван Вазов този път пренебрегва традиционната за творчеството си опозиция БЪЛГАРСКО (ДОБРО) – ТУРСКО (ЗЛО). Тук ДОБРОТО е моралният избор на Илийца и момъка, а ЗЛОТО неморалният избор на Евтимий.

Като особено важен момент в разкриването на образа на своята героиня писателят подчертава тази част от текста, в която старата жена (след като е взела вече решение и действа целенасочено за неговото изпълнение) се оказва между надеждата за успешното приключване на мисията, с която се е нагърбила доброволно, и безуспешния финал на една напрегната поредица от старателни усилия. Точно затова при повторното преминаване на реката състоянието на

героинята е още по-тревожно, а ситуацията драматична. Цялата четвърта част е интензивна и допълва основния емоционален тон на текста, защото тук донякъде ще се реши сблъсъкът между страха и решителността, бездушието и милосърдието, егоизма и благородството, робската психика и героизма на обикновения човек. Това напрежение, постигнато с различни средства във всяка част на разказа, тук се материализира в описанието на пейзажа и разкриването на въздействието му върху героинята, както и в титаничните усилия за измъкването на кола от земята. Природната картина е съзвучна със страховете, които мъчат старата жена. Безпокойството е причинено от струящата заплаха от „дрезгавата нощ“, „зловещите“ чуки и бърда, спящите „планински самотии“, „дивата тишина“, „бездната „, в която шуми реката, към това се прибавя тревогата, идваща от сгушените манастирски кубета и чардаци „без ни една светлинка“. Разказвачът умело успоредява пейзажните описания и преживяванията на героинята, за да подсили тревожността на важните за повествованието епизоди. Чрез този паралел той придава по-голяма значимост и на ситуацията, и на избора, който е направила героинята.

Материализирането на драматичните душевни състояния на Илийца чрез детайлите от природните описания е едно сполучливо художествено решение в рисуването на образа ѝ и пресъздава убедително емоционалната атмосфера сред българите след погрома на Априлското въстание. Вазовото убеждение е, че в критичния момент ужасът трябва да се преодолее, за да има надежда за бъдеще. Това поставя на дневен ред проблема за наложителния и неизбежен подвиг на обикновения човек от народа. Баба Илийца извършва ПОДВИГ именно когато побеждава собствения си страх. Българите, покрусени от погрома и загубите, не могат да тънат вечно в страх за съществуването си, защото животът им на роби е напълно безсмислен. Илийца не спасява бунтовника, но е направила всичко – и това, което е по възможностите ѝ, и онова, което ѝ е било непосилно, за да помогне на изпадналия в беда непознат човек.

Напрежението в разказа се засилва от усещането за обреченост на героичните усилия на Илийца, защото тя е жена, при това стара, сама е и се опитва, без чужда помощ, да спаси два човешки живота сред зловещо настръхналата природа в едно смутно и страшно време. Всичко изброено е белег за слаба позиция в ситуацията и почти сигурно аргумент за неосъществимостта на мисията на българката. Към нееднократно подчертаната невъзможност на героинята да се справи с положението се прибавят страшно шумящият Искър и „тъмните му талази“, отсъствието на ладияря, неумението на жената да управлява лодката, зазоряването, „катанецът“, с който е заключен синджирът, забитият от години в земята кол. Писателят подсилва невъзможността на героинята да изпълни мисията си именно със струпването на толкова много затруднителни обстоятелства. Със застрашително нарастваща сила пред Илийца се възправят едно след друго нови затруднения, които тя трябва да преодолее, ако е достоен човек, истинска християнка и добра българка. Тя е изправена пред огромно изпитание на силата и волята си, за да достигне до онази готовност за саможертва, която ще я равнопостави с бунтовника – борец за свободата на родината, - а по този начин ще премине от ограниченото поле на патриархално-битовото в безсмъртния свят на героичното.

Първоначално Иван Вазов назовава разказа „Челопешката гора“ (публикуван е за първи път през 1899г. под това заглавие), но през 1902г. при преработката на текста е променил заглавието с „Една българка“. Това е важен факт, който може да ни подведе, че целта на автора е била да представи един величествен пример за изключителна самоотверженост. Очевидно обаче задачата на писателя по-скоро е била в Новото време на следосвобожденската

действителност да напомни за високите ценности, идеали и блянове на българите от Възраждането като спасителни за човешката нравственост и за поведението, подчинено на подобни стремежи, като за единствения достоен човешки избор. Интересът на писателя е насочен не толкова към изключителното, колкото към типичното, защото му се иска да вярва, че принадлежи към народ, който има смелостта да прави собствената си история и успява да се издигне от личното до колективното и от всекидневно-битовото до героично – изключителното винаги, когато това е необходимо.

Вазовият разказ е запазил въздействащата си сила и до днес, ако пожелаем да го прочетем внимателно. Това е така, защото той възкресява една светла героична епоха от националната ни история, като показва нейния непомръкващ блясък, но и безименните ѝ герои, и защото утвърждава християнския морал и искреното родолюбие като основни стълбове на българския свят и като спасителна основа за благополучното му бъдеще. Силата на текста се крие и във факта, че Вазов разказва като очевидец на епохата, като за нещо „видяно и чуто“, но без пряка лична намеса. Най-осезателно е авторовото присъствие на няколко места в творбата: в анализа на историческия момент в първа част, в описанията от четвърта, в повествованието и разсъждението в шеста и в своеобразния епilog. Това авторово пребиваване в разказа е изразено с различни средства: свидетелско повествование за епохата (без то да бъде в „аз“ форма), пространствени ориентири за конкретизиране на мястото на събитието, времеви определители за уточняване момента на действието, споменаване на имена на действителни лица, коментар за исторически личности. Това е характерен за Вазов начин да „присъства „ като съвременник на епохата в голям брой текстове, което води до обективност и достоверност на художествената действителност, а също и до увереност у читателя за истинността на разказаното. По този път се постига едновременно и въздейственост на образа на героя, и убедителност на неговия морален пример.